

Mozes Mendelssohn

<https://hdl.handle.net/1874/367456>

BIBLIOTHEEK DER RIJKSUNIVERSITEIT
TE UTRECHT

1929

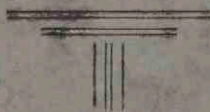
Verzameling tooneelstukken

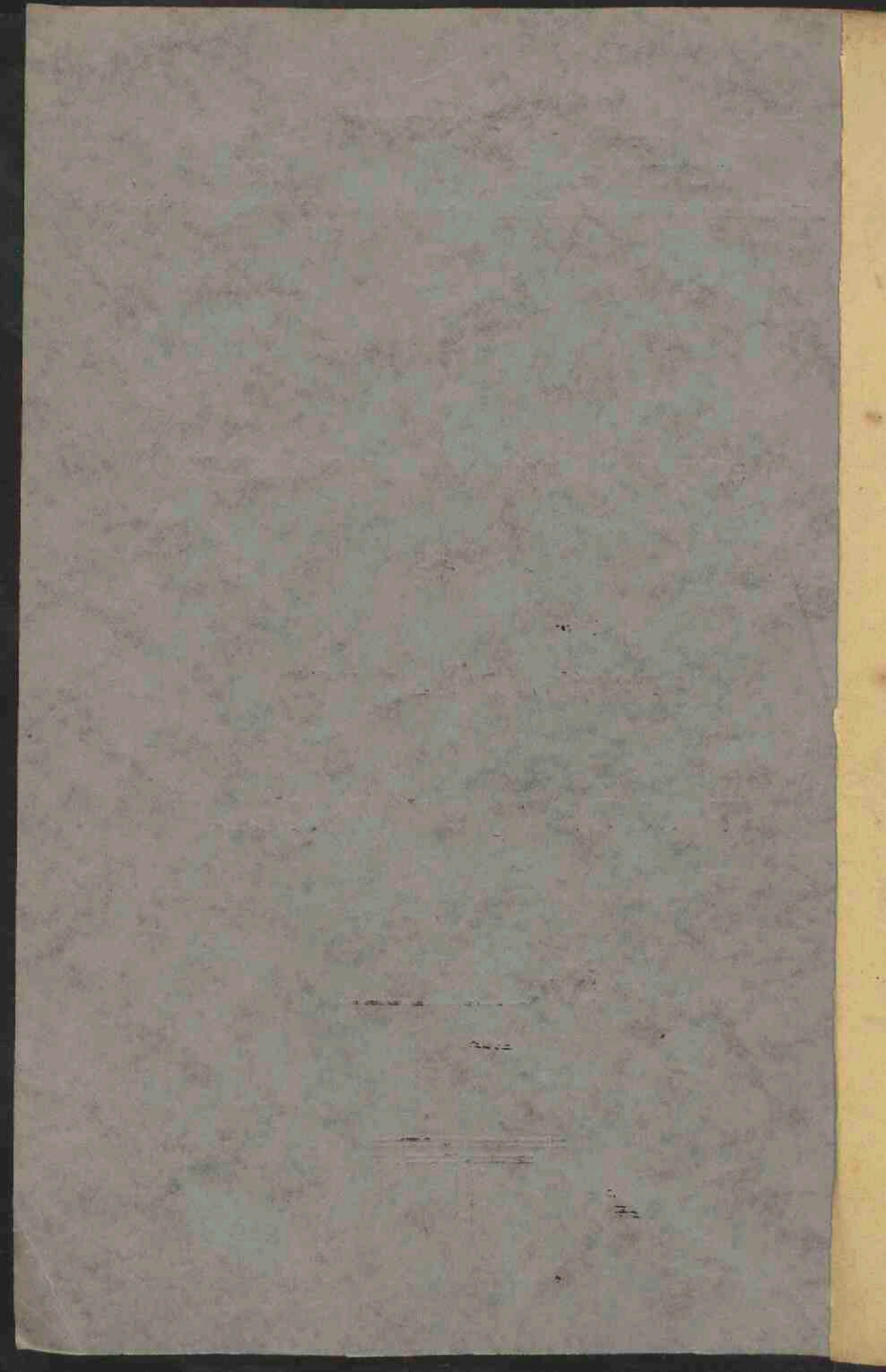
uit de

nalatenschap van

Prof. Dr. J. te WINKEL

No. 245

Dr J. A. M. L. L.
No. 610 B.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 309

LECTURE NOTES

BY

ROBERT H. COHEN

1962-63

CHICAGO, ILL.

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

245

MOZES MENDELSSOHN.

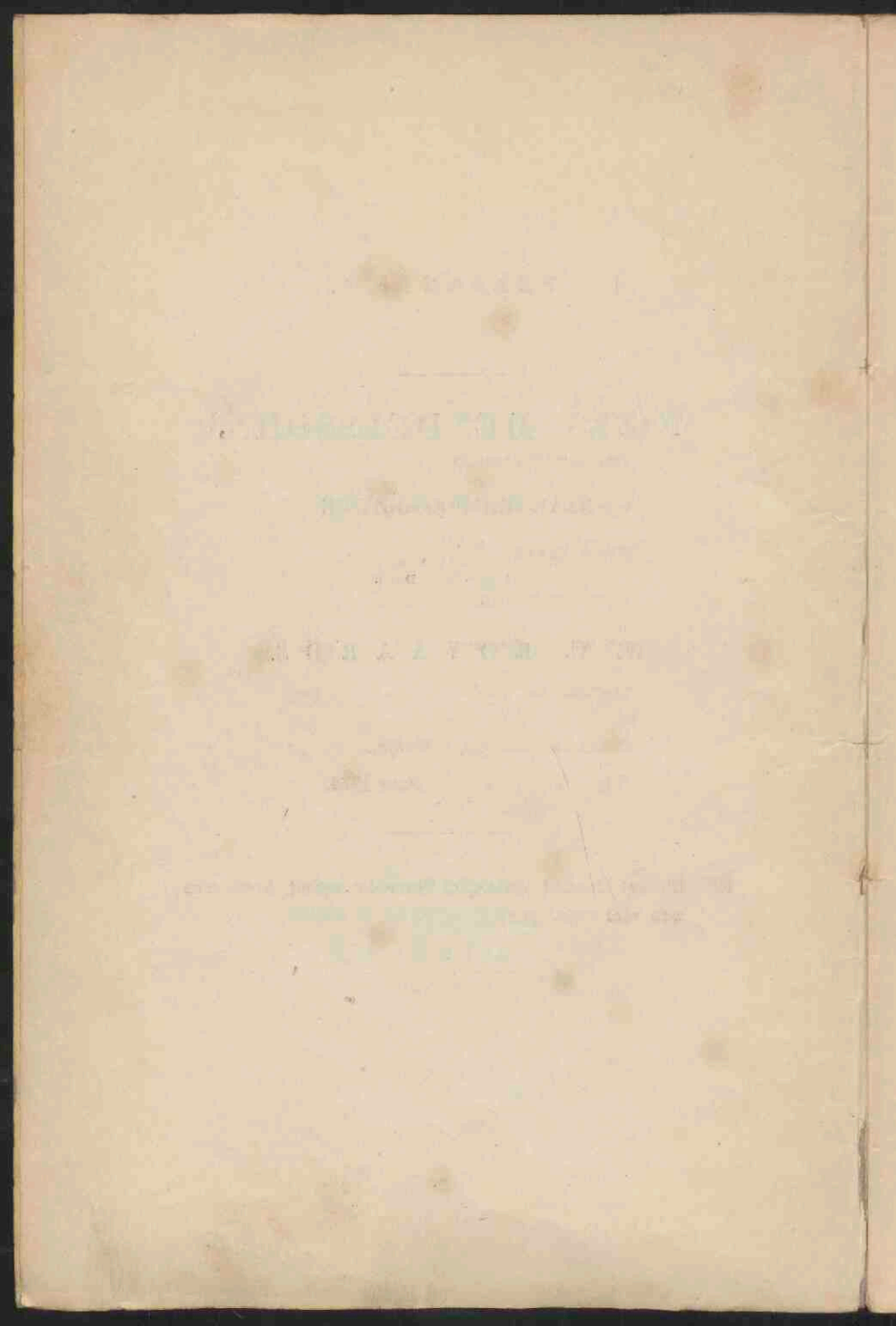
NAAR HET HOOGDUITSCH

VRIJ BEWERKT DOOR

W. C. ROYAARDS.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

1873

P E R S O N E N.

MOZES MENDELSSOHN.

SAMUËL GOLDHEIM, *zijn neef.*

SIMON ELKAN.

HEINRICH BLUME.

ESTHER, *zijne vrouw.*

SAMUËL, *hun kind.*

Plaats der handeling: *Berlijn.*

Tijd " " *Anno 1785.*

NB. Bij het Joodsch dialect, of liever dat accent, hoede men zich voor overdrijving.

---

*Eene kamer gemeubeld in den stijl van de achttiende eeuw.
Links eene groote schrijftafel met leuningstoel. Rechts een
venster tot op den grond reikend. Daarvoor een stoel en
een voetenbank.*

Het midden van het tooneel moet vrijblijven.

Het geheele ameublement moet burger-welgesteldheid aantonen.

E E R S T E T O O N E E L.

*ESTHER, zit aan het venster en houdt zich met
naaiwerk onledig.*

SAMUEL, zit nevens haar op een voetenbank.

ESTHER.

Welnu, kent ge het reeds? zult gij niet haperen?

SAMUEL.

O Mama, heel goed, hoor maar eens: — «Kent u mij niet,
Grootpapa? Ik heet Samuel, juist zooals u.»

*(Herhaalt het nog een paar malen werktuigelijk, volgens de
gewoonte van kinderen.)*

ESTHER.

Al wel, al wel, dat gaat heel goed.

SAMUEL.

Krijg ik nu ook mijn boeken, mama?

ESTHER.

Dan moet ge wachten tot Oom Mendelssohn te huis komt.

SAMUEL.

Oom Mendelssohn is zoo lief: hij heeft altijd mooije prentenboeken bij zich.

ESTHER.

Oom Mendelssohn is niet alleen lief wanneer hij mooije prentenboeken medebrenge

SAMUEL.

Maar hij heeft altijd mooije boeken bij zich, dus is hij altijd lief.

ESTHER, *laghende*.

Tegen deze redenering kan men niets inbrengen. — Maar waar blijft hij toch? Reeds sedert twee uren verwacht ik hem met ongeduld; de angst, de onzekerheid laat mij geene rust, en te vergeefs zoek ik in het gekeuvel van den kleine afleiding te vinden. . .

SAMUEL

Mama, waarom gaan wij toch niet uit? De zon schijnt zoo mooi, en ik zou zoo gaarne met andere kinderen willen spelen.

ESTHER.

Nog niet, mijn kind, wij mogen nog niet uitgaan.

SAMUEL.

Wanneer mogen wij dit dan wel? Vóór dat wij over dat groote water kwamen, mogt ik ook niet uitgaan. En zie eens, mama, daar loopen de paarden en de honden. Toe, laat ons toch gaan

ESTHER, *neemt hem op den schoot, en zegt met aangedane stem:*

Samuel! gelooft gij dat mama u lief heeft?

SAMUEL, *vleijend.*

O ja! mijn lieve zoete mama.

ESTHER.

Wees dan ook eens lief en val mij niet met vragen lastig. Onze gevangenschap zal weldra geëindigd zijn, welligt reeds morgen, dan gaat gij ook naar buiten en moogt gij huppelen en springen zooveel als gij wilt. En is God mij genadig, ziet Hij met welgevallen op mij neer, dan verheugt zich en jubelt uwe moeder met u om het zeerst.

SAMUEL, *opspringende.*

Morgen, morgen reeds, lieve mama! En dan krijg ik een zweep en een paard? Hop, hop, paardje, rijd maar naar den stal. Mijn paardje is tien gulden waard!

(Hij springt tot aan de deur, atwaar hij Mozes, die juist binnentreedt, tegen het lijf loopt.)

T W E E D E T O O N E E L.

De vorigen. MOZES, met kinderspeelgoed in de hand.

MOZES.

Hola, hola! wat valt hier voor? Zacht wat, zacht wat, haal den ouden Mozes niet omver! Is dat hier een huishouden, dat zoo'n klein ding u tusschen de beenen loopt. Spitsboef! (*Hij dreigt met den stok*).

SAMUEL.

O, oom Mozes, ik ben niet bang voor u. U slaat me toch niet!

ESTHER.

Samuel!

MOZES.

Laat hem begaan, Esther, laat hem zeggen, wat hij denkt. Waarheid, waarheid, onschatbaar kruid! te weinig gekend en geacht in de wereld. Moge de knaap als man steeds den leugengeest blijven weêrstaan!

ESTHER.

Ach, oom, ik heb naauwelijks den moed u te vragen, hoe het met onze zaak staat.

MOZES.

Hoop, Esther, hoop! Zie opwaarts, daar schittert de eeuwige vonk van het verstand, en de mensch behoeft geen Prometheus te zijn om zich die toe te eigenen. Het wordt hem gegeven, een ieder te zijner tijd. Wacht tot dat die ure slaat.

ESTHER.

Maar wanneer, wanneer zal zij komen?

MOZES.

Zoo God wil, nog heden! Ik spreek daarover zoo aanstonds met u. Eerst moet ik met den kleinen bengel afhandelen, Kom eens hier, reus Goliath!

SAMUEL.

Ik heet Samuel en niet Goliath. U hebt gezegd, dat men altijd de waarheid moet spreken en dat hij die liegt geen kock krijgt. Ei, ei, nu moogt gij geen kock eten!

MOZES.

Een harde straf, maar wel verdiend, en om ze des te beter te gevoelen, zult gij ze in mijne tegenwoordigheid opeten. Dáár!

SAMUEL.

Hebt gij anders niets voor mij medegebragt?

MOZES.

Eerst moet ik weten wat ge sedert gisteren geleerd hebt. Welke is de eerste letter van het alphabet?

SAMUEL.

A! A, is een aapje dat eet uit zijn poot.

MOZES.

Braaf, Samuel. Als ge zoo maar voortgaat, jongen! groeit er nog wat groots van je! (*Hij haalt een stokpaardje en een zweep van onder den jas*). Wat is dat?

SAMUEL, *verheugd.*

Ah, een paardje! Mama, een schimmel, een schimmel! Hop, hop, galop! (*Hij rijdt in de kamer rond en bij Mozes komende, houdt deze hem den stok voor.*)

MOZES.

Halt! hier is het hek, hier moet tolgeld betaald worden.

SAMUEL.

Maar wanneer men geen geld heeft, wat doet men dan?

MOZES.

Dan moet men terug.

SAMUEL.

Neen, dan springt men er over heen. (*Springt over den stok en loopt heen.*)

MOZES.

O, spitsboef! Maar wanneer u de gendarmen naloopen?

SAMUEL.

Dan loopt men harder, en ontkomt ze. Oom Mozes, u kunt geen gendarme zijn, u hebt veel te kromme beenen.

(*Loopt in het zijvertrek en slaat de deur toe.*)

DERDE TOONEEL.

ESTHER. MOZES.

MOZES.

Heeft die kleine bengel daar ook al verstand van?

ESTHER.

Hij is erg ondeugend.

MOZES.

Laat hem begaan, Esther, hij heeft gelijk. Op mijn beenen valt niet te roemen. Nu, het maakt niets uit. Ik behoef er niet mede naar de wachtparade en niet te — dansen? Ik heb maar eens gedanst en wel op een groote bruiloft, dertig jaren geleden, de menuet die toen juist van Parijs gekomen was. Toen hebben alle vrome Joden gezegd: Als David zoo gedanst had voor de Arke des verbonds, dan zou geheel Israël owee! hebben geroepen.

ESTHER.

Gij zijt vrolijk gestemd, dat wekt mijn gezonken moed weder op. Hebt ge mijn man gesproken?

MOZES.

Slechts vlugtig, want ik heb mij den geheelen dag met de aangelegenheden van Neef Samuel onledig gehouden; — van daar ben ik moede en zal ik gaan zitten.

ESTHER.

Gij zijt zoo goed, — ach, hoe zal ik het u ooit kunnen vergelden!

MOZES.

Vergelden? Vergelden? Dat is ook zoo'n leelijk woord, dat gijlieden onophoudelijk in den mond hebt, zonder over de beteekenis na te denken, en dat ge even gemakkelijk uitspreekt als een goeden dag en een goeden avond

Vergelden beteekent: mij de vreugde te ontnemen, mijn pligt gedaan te hebben. Er staat inmers geschreven: Gij zult kwaad met goed vergelden? En daarbij vraag ik u: is het goede inderdaad het goede, of is het pligt?

ESTHER.

Ach, oom, filosoferen kan ik niet — ik zeg alleen wat mijn diep bewogen hart mij ingeeft en mijn pligt...

MOZES.

Is niet te filosoferen, daarin hebt ge gelijk. Uw pligt is eene krachtige soep voor uwen man te koken, uwe kinderen lief te hebben en uwe overheid te gehoorzamen; haar te beminnen is onnoodig.

ESTHER.

Ik heb slechts ééne overheid, mijn man, en hem bemin ik boven mate.

MOZES.

Boven mate, ja wel, want deze liefde heeft alle maten en grenzen overschreden.

ESTHER.

Oom!

MOZES.

Ik moet daarover met u spreken, want wanneer God mij

met zijn hulp bijstaat, hoop ik die katastrophe heden ten einde te brengen. Plaats u hiernevens mij en laat geen mijner woorden u krenken, want gij weet, de oude Mozes heeft een hoofd van ijzer, maar een hart van — nu, ik kan het niet helpen, dat moet zijne anatomische redenen hebben. Gij bemindet en steltet uwe liefde boven uwen pligt, of veelmeer: gij hieltet uwe liefde voor uwen pligt.

Om zijnentwille hebt gij vader en moeder verlaten en zijt den man uwer keuze naar verre landen gevolgd.

ESTHER.

Moet gij mij dat herinneren?

MOZES.

Ik moet het doen, opdat gij regtvaardig zult zijn jegens uwen vader. Gij waart zijn eenig kind, gij ontnaamt hem alles.

ESTHER.

Was het mijne schuld, dat hij mijne vereeniging met Heinrich den hardnekkigsten weêrstand bood? Heinrich was een geacht en rechtschapen man.

MOZES.

Maar hij was Christen en dat zegt alles.

ESTHER.

En dat zegt alles? — Ook voor u — Oom Mendelssohn?

MOZES.

Voor mij? — niets! In de wereld der gedachte bestaat

geen verdeeldheid des geloofs, maar wij leven niet in de wereld der gedachte; voor uwen vader was het alles.

Meent gij, omdat ik u opgevoed en uwe ziel gezuiverd heb van de onreinheden, die zich sedert duizenden jaren bij onze broederen hebben opgestapeld, — meent gij, dat die vooroordeelen overal met gelijke kracht voor de goddelijke vonk van het verstand wijken? Hoe zeer dwaalt ge! Eén enkele te winnen, één enkele te bevrijden uit de woestenij van die hersenlooze opeengehoopte vooroordeelen, is reeds een vraagstuk van een half menschenleven.

ESTHER.

En wie zou niet door uwe leer en voorbeeld tot nadenken moeten komen?

MOZES.

Ik heb u reeds gezegd, gij vrouwen moogt niet filosoferen; maar vrij gevoelen zult ge, want uwe bestemming is te beminnen en de liefde mag geen vooroordeel kennen. Daarom nam ik u in de school op, doch het heeft tot nadeel gewerkt.

ESTHER.

Hoe zoo?

MOZES.

Een ledig huis, een verloren levensgeluk is daaruit geboren geworden.

ESTHER.

Gij martelt mij!

MOZES.

Ik mag niet zwijgen; ofschoon ik uwen vader aanklaag,

moet ik hem ook verdedigen. Nadat gij hem zijn kind ont-
nomen hebt en zijn ouderdom aan eene troosteloze eenzaam-
heid hebt prijs gegeven, gaaft gij hem den genadeslag en
werdt. . . Christin!

ESTHER.

Heb medelijden, oom!

MOZES.

Hebt gij het met hem gehad? Verre zij het van mij daarom
een steen op u te willen werpen. Maar antwoord mij naar
waarheid. Werdt gij Christin uit overtuiging? Neen, gij deedt
afstand van het geloof uwer Vaderen, om uwe liefde te wet-
tigen.

Hierin hebt gij gefaald, want de taak van ons allen is, een
ieder in zijn kring, die zich van eene persoon tot eene familie,
van eene familie tot een volk, van een volk tot de menschheid
uitbreidt, tot veredeling mede te werken door goeden wil en
voorbeeld.

De godsdienst, de behoefte voor den zedelijken mensch, is de
mantel, die aan de volkeren onder verschillende kleuren en
vormen gegeven is, om de naaktheid hunner aardsche onvol-
maaktheid te bedekken. Een elk moet trachten zijn mantel
van stof te bevrijden en van vlekken te zuiveren, opdat zij
allen ten laatste zaamgeweven worden tot één enkel kleed stra-
lende van licht.

Kunt gij nu de vlekken uit uwen mantel verwijderen, door
hem eenvoudig weg te werpen? Neen! Zie, door de kracht des
geestes sta ik boven die kleine begrippen der geloofsartikelen,
en toch is geene magt der aarde in staat geweest mij daaraan
te onttrekken. Noch Lavaters vrome eenvoudige beden, noch
Sulzers logika, ja zelfs niet de smaad, mij door de regering

aangedaan, toen zij mijn naam van de lijst der Akademie uitwischte, kon mijne overtuiging aan het wankelen brengen.

Ik ben filosoof en Israëliet. Als filosoof behoort mijn arbeid aan de menschheid, als Israëliet aan het onderdeel der menschheid, dat men Joden noemt. Het Jodendom nuttig te zijn, het te reinigen van het stof en schuim van duizendjarige gewoonten, het te verheffen op dat geestelijk standpunt, waarop het aanspraak kan maken, — dat is de taak mijns levens, waarvoor niets mij doet terugbeven, ten spijt van alle vijanden, die zich juist voor het meerendeel in de Joden aan mij opdoen, — maar vermag ik dat als afvallige? Nooit! — Geloof men aan de leer van een afvallige? Nooit! — Slechts de Jood kan den Jood bekeeren.

ESTHER.

Dus moet ik mij door u veracht zien?

MOZES.

Veracht? Foei, leelijk woord! Mijn leven lang predikte ik liefde en verzoening en ik zou u kwellen, u, die ik op mijne knieën gewiegd heb? Wat ik u gezegd heb, was ik aan de vroegere Jodin, was ik aan uw vader verschuldigd — genoeg daarvan.

Laat ons nu als menschen, als regt praktische menschen spreken. Na den dood uwer moeder heeft uw vader zich met bijna koortsachtige woede aan beursspeculatiën overgegeven; zijne hebzucht, die steeds een onverdragelijke trek in hem geweest was, nam van dag tot dag toe. Wat bij zijne onbesuïde ondernemingen niet kon uitblijven, gebeurde: zijne berekeningen faalden — hij is geruïneerd, wanneer hem tusschen heden en morgen geene hulp geboden wordt.

ESTHER.

Groote God! Alles, wat wij bezitten. . .

MOZES.

Laat dat aan mij over. Ongelukkig genoeg dat ik thans mijne hoop op verzoening op geen reiner beweeggrond kan stellen. Maar de ceuwige voorzienigheid moge het ons vergeven, en om het doel over de middelen niet met ons in 't gerigte zijner heiligheid treden. Ik heb zijn grootsten crediteur Simon Elkan verzoekt hier te komen, — een onverbiddelijke woekeraar, die nog heden bevredigd moet worden. Verlaat mij daarom nu; uw man zal weldra terugkomen en moet langs den achtertrap uwe kamer binnentreden, opdat hij uwen vader niet moge ontmoeten — zeg hem niet weder te vertrekken en zich voor mijn' wenk gereed te houden.

ESTHER.

O! edele, grootmoedige man, hoe zal. . .

MOZES.

Stil, moet daar weder een dank of eene vergelding aan worden toegevoegd? Genoeg daarvan. . . Ga binnen en omhels uwen man, dat is een aangename onderhoud dan met den ouden krommen Mozes.

(Hij begeleidt haar tot de zijdeur. Esther af.)

(Avontroed.)

VIERDE TOONEEL.

MOZES, aan het venster tredend.

Gij oude goede zon, eenwige zee van licht, — ook gij begint te neigen, — te neigen, zooals de kracht en de lust van den ouden Mozes. En weder werpt gij uwe stralen in het meer, en weder wendt gij u af van dien opgeschikten narrenwinkel der menschheid, vanwaar ieder eene andere gedachte, eene andere zaligheid, eene andere ellende op zijn rustbed met zich neemt. Zal het mij vergund zijn eenmaal uw gloed van meer nabij te beschouwen, zal ik mogen blikken in die gouden bron van uw oorsprong, zal ik met u wonen in die onbegrensde ruimte, verheven boven alle wezens, een niets en toch een alles? Wat treedt gij voorwaarts, armzalige wandelaar, door rechte, kromme, enge en breede straten, wat breekt gij door omheiningen heen en roeit boomen uit, ruimt hinderpalen uit den weg, maakt zeeën droog, verdelgt ongedierte en vernietigt onkruid; het einddoel van alle straten blijft hetzelfde: een ondoordringbare muur. Gij vermoogt het niet daar binnen te treden, al ware uw schedel ook een vestingwerk voor alle denkbare wetenschappen der aarde! (*hij zucht en gaat naar de schrijftafel.*)

(Een boek nemende.)

Jacobi, „over de leer van Spinoza.” Ha, komt mij dat verwenschte boek dan altijd in de handen? Is het eene opwekking om den naam van een ontslapene te regtvaardigen?

Lessing, dierbare, onvergetelijke vriend, men tast u in dit boek op eene onverdiende wijze aan en gij ziet van boven neer

en vraagt: Is geen enkele pen te mijner verdediging gereed? Ja, Gothold Ephraim, de mijne, — zij zal uwe gedachtenis verdedigen tegen onverdiende blaam.

Nog eenmaal wil ik al de kracht mijner vroegere werkzaamheid te zamen vatten ter uwer gedachtenis. Dat zal Mozes Mendelssohns zwanenzang zijn! (*Er wordt tweemaal geklopt.*) Binnen!

V I J F D E T O O N E E L.

MOZES. SIMON ELKAN.

SIMON.

Goeden morgen, mijnheer Mendelssohn.

MOZES.

Goeden morgen, mijnheer Elkan. (*Ter zijde*) Scherper kon het beeld van het ijzige proza zich wel niet afteekenen. (*Overtuid.*) Mijnheer Elkan, ik heb u verzocht hier te komen, om nog eens de aangelegenheden van mijn neef met u te bespreken. Neem plaats.

SIMON.

Dank, maar het zal zijn een onnoodig tijdverlies. Ik laat mij niet meer in met onderhandelen. Klokke 12 uur, zegt de wet, is vervallen het wisseltje, — en wij hebben reeds achtermiddag.

Morgen is het Sabbath, Zondag laten de Christenen niet arresteren. — Verlies van twee volle dagen, — dat kan niet.

Had Samuel niet maken moeten zulke groote zaken aan de Beurs, wanneer hij daarvoor niet heeft de middelen.

MOZES.

Hoeveel is het bedrag van den wissel?

SIMON.

Veertig duizend Thalers. Een aardig vermogentje, — zal ik het mij laten ontgaan?

MOZES.

Mijn neef heeft dezen wissel afgegeven, toen zijn zaken reeds achteruitgaande waren en hij dus een wanhopigen zet doen moest. Hoeveel zult gij hem dus daarvoor wel gegeven hebben?

SIMON.

Hoeveel? is mijne zaak; hoeveel ik hem heb gegeven? Hier staat geschreven te lezen, met duidelijke letters: „Veertigduizend Thalers.” Als Elkan toch een voorzigtig man is, — Maandag kan mijnheer Samuel vertrokken zijn, — heb ik mij medegebragt een geregtsdienaar en een bevel tot inhechtenisneming. Als mijnheer Samuel niet betaalt binnen een uur, dan zal hij Sabbath vieren in de gijzeling.

MOZES.

Is dat liefde tot den naaste onder geloofsbroederen?

SIMON.

Permitteer mij, de grootste liefde tot den naaste is, als ik betaal mijn naaste mijn accepten. Wilt u misschien betalen voor uw neef Samuel?

MOZES.

Veertig duizend Thalers! Dat is mij niet mogelijk. Wat ik gespaard heb, behoort aan mijne vijf kinderen, ik ben Filosoof en heb niets noodig, maar ik wil niet dat mijne kinderen de school der armoede en der ellende zullen leeren kennen, zooals ik die gekend heb. Ik heb gespaard, opdat zij mij kunnen onderschragen om den grondslag te vormen voor een geslacht, dat met Gods hulp voor latere nakomelingen tot heil en roem der menschheid werkzaam zijn kan.

SIMON.

Daarmede zult gij Samuel niet kunnen behoeden voor de gijzeling.

MOZES.

Nu goed, ik wil een gedeelte uwer vordering aflossen, ik zal u tienduizend Thalers betalen. Voor de verdere dertigduizend Thalers staat gij den Heer Goldheim eene prolongatie van een half jaar toe.

SIMON.

Mijnheer Mendelssohn, wat zal ik u zeggen; gij zijt een geleerd man, een groot licht in Israël, maar gij zijt geen koopman.

MOZES.

Gij dwaalt, waarde Heer, ik heb niet alleen achter den lesenaar gezeten, ik heb mij in de zijdefabrieken van de firma Brands van opzigter tot vennoot weten op te werken, ik heb den handel geleerd, ik versta mij dus daarop. — Neem mijn voorslag aan.

SIMON.

Een half jaar wachten op 30000 Thalers Dertig duizend

Thalers, een aardig sommetje. Hoeveel kan men daarmee verdienen in een half jaar? — Veel, zeer veel. Dat moet men toch daarbij rekenen, Ik kan toch niet verliezen, wat ik daaraan heb kunnen verdienen in dien tusschentijd.

MOZES.

Al wel, al wel! hoeveel rente vordert gij? Men verlangt van U niets om niet.

SIMON.

Nu dan, U betaalt mij tienduizend Thalers aan contant geld en U schrijft mij Uw' hooggeschatten naam op het wisseltje, betaalbaar over een halfjaar en — laat ons zeggen, in plaats van de 30000.—, 40000.— Thalers — ik kan toch niets verliezen.

MOZES, *met drift.*

Dat wil zeggen, mij of hem voorbedachtelijk ruineren! — en gij waagt het mij dezen schandelijken eisch te doen?

SIMON.

Nu, wat maakt gij zoo op eens een geweld, — ik heb het u wel vooraf gezegd, gij zijt geen koopman, dat hebt gij niet geleerd.

MOZES, *toornig.*

Neen, inderdaad, dat heb ik niet geleerd, op het ongeluk van de menschen te speculeren en den ondergang van mijne naasten in koelen bloede voortebereiden. Gij, gij bloedzuigers, zijt het geheel alleen die den vloek aan ons vervult en onzen van ouds eerwaardigen naam aan den haat en de verachting prijs geeft. — Gij zijt de doorn in ons vleesch. Ons volk is een handelsvolk, ja, daardoor is ons ook de taak opgelegd voor alle volken, den handel, deze eerwaardige grondzuil van alle

verkeer, voor de wereld in eere te houden. Gij woekerzielen echter maakt den handel en daarmede tegelijkertijd het Jodendom te schaude.

SIMON.

Meent gij misschien dat de Christenen geen woeker drijven? Wat een wonder! Meent gij, dat ik mij ergeren zoude over uwe verwijten?

De geheele gemeente weet hoe gij over ons denkt, — hebt gij niet geschreven een groot boek, Jeruzalem genaamd, waarin het geheele Joodsche Volk door U verdacht wordt gemaakt en onze heilige Godsdienst wordt aangetast. Wanneer het U naar wensch ging, zou over honderd jaren geen Synagoge meer in Berlijn bestaan.

MOZES.

O, gij schijnheiligen, gij kleine zielen, die uwen Godsdienst alleen in thans zuledige plegtigheden en gebed-formulieren zoekt, om daaraan te ontleenen wat U tot het bereiken van Uw doel geschikt voorkomt.

Zijn honderden jaren doelloos voor uwe hervorming voorbijgegaan? hebben de groote geesten die onder ons volk zijn opgestaan, dan te vergeefs gewerkt; heeft het goud van hun leer niet den weg kunnen vinden door het goud van uwe schatkamers? Wij echter zullen arbeiden, rusteloos arbeiden. Wij zullen volgelingen vinden, van vouw tot vouw zal de stof worden afgeschud, totdat de oorspronkelijke kleur van ons geloof weder zichtbaar wordt, en eer honderd jaren verlopen zijn, zal, in stede van die kleine Synagoge, in welke gij u thans nog half verscholen vereenigt, een prachtige gouden tempel staan, in welken de Joden met vrijen blik tot God omhoog staren, een verheven zinnebeeld van verstand en verdraagzaamheid.

SIMON.

Maar veel geld zal daartoe noodig zijn.

MOZES.

Geve God, dat dan een Profet moge opstaan, die u en uws gelijken uit den tempel zal jagen.

SIMON.

Ten einde te voorkomen dat dit niet reeds heden plaats vinde, zal ik liever heengaan. Ik zal wachten een geheel uur met den geregtsdienaar en mijn bevel tot inhochtenisneming.

Welligt schaft gij raad, misschien geven al die Heeren Philosophen, die gij zoo verheft, het geld. Ziet u, mijnheer Mendelssohn, met al uwe fraaije redeneringen en uwe geleerdheid kunt gij mij niet betalen mijn wisseltje, — wat doe ik dus met die wetenschap, — het contante geld is mij liever!

(Af door de middlendeur.)

ZESDE TOONEEL.

MOZES.

O! hoe pijnlijk is het, wanneer men onophoudelijk op steenen slaat. — Wanneer zal de Profet komen, die onder dit menschengeslacht de fontein des levens doet ontspringen! Ik begin te wanhopen

Wees stil, arme dwaas. Wilt gij alleen de eerzucht koesteren, door de wereld begrepen te worden? In het geslacht der toekomst ontkiemt het zaad, het zal zich ontwikkelen, het zal tot rijpheid komen, want de bron des lichts kan niet eeuwig bedekt blijven.

Z E V E N D E T O O N E E L.

MOZES. SAMUEL GOLDHEIM.

GOLDHEIM.

Dat is voorbij — het is gegaan zooals ik U gezegd heb: Simon Elkan wacht buiten met een geregtsdienaar, de verval-tijd is dáár. Te vergeefs heb ik van den een naar den an-der geloopen; lieden, voor wie mijn crediet honderdmalen openstond, zij houden hunne beurzen voor mij gesloten.

Het is voorbij; Samuel Goldheim, die 30 jaren als eerlijk man gehandeld heeft, is gevallen en wordt ten spot zijner vij-anden naar de gevangenis overgebracht. Nu goed, goed, mis-schien zal dit de laatste beproeving zijn....

MOZES.

Wilt gij op onmannelijke wijze wanhopen in een leed dat gij u-zelfen berokkend hebt? Wie gaf u in, om in uwen blinden waan uw welverdiend geld op het spel te zetten?

Waart gij niet een rijk man? Waardoor vielt gij der heb-zucht ten deel, daar het u aan levensgeluk ontbrak en gij toch alleen stond?

GOLDHEIM.

Alleen? Wat herinnert gij mij? Dat was het juist. Sedert ik voor niemand meer te leven had, leefde ik voor het geld, — voor het geld alleen.

Millioenen wilde ik bezitten, alleen om het genot te hebben, ze aan gestichten en armen te vermaken. Ha, dat zou eene

vreugde geweest zijn, wanneer men had kunnen zeggen: Samuel is dood, als een rijk man is hij gestorven; en mijn Christen schoonzoon had zich reeds geveleid zijne handen te mogen slaan aan het geld van den Joodschen mammon. Ha ha, misgeraden; — niets zou hij daarvan bekomen hebben, niet een enkelen penning, hij, die mij bedrogen en verraden heeft.

MOZES.

Wanneer gij zoo spreekt, verdient gij niet beter, dan dat u het geld ontroofd werd. Foei, ik wil uwe leelijke woorden niet gehoord hebben en schrijf die op rekening van uwe opgewondenheid.

Neem plaats en kom tot uzelfen.

(*Ter zijde.*) Ik moet het laatste middel aangrijpen, hoe ongaarne ik 't ook doe. Elkan dwingt mij er toe

(*Luid.*) Gij behoeft niet te wanhopen, ik heb een weg tot uwe redding gevonden.

GOLDHEIM.

Is het mogelijk — Mozes — o, ik wist het wel, wanneer nog een mensch helpen kon, dan waart gij het alleen. Spreek! — De minuten zijn geteld!

MOZES.

Ik heb een oud vriend wedergevonden, die lang in de nieuwe wereld heeft geleefd en aldaar rijk geworden is. Ik deelde hem uw ongeluk mede; zeide hem dat alle vooruitzigt op redding verloren is; dat heeft hem getroffen en hij is bereid u de veertigduizend Thalers voor vijf jaren te leenen, tegen eene rente van vijf percent, in welk tijdverloop gij dus in staat zijt het verlorene terug te winnen.

GOLDHEIM.

Is — dat.... een.... droom? Een vreemdeling, een vreemde redt mij uit den hoogsten nood. Mozes, drijf geen roekelooze scherts met mij. En ik dwaze dat ik er nog geloof aan hecht! Waar is die vreemdeling? waarschijnlijk in de maan?

MOZES.

O, neen! niet zoover. In mijn bibliotheek. Ik zal hem bij u zenden.

GOLDHEIM.

Is het dan mogelijk? Bestaat er dan nog belangeloosheid en grootmoedigheid in de wereld?

MOZES.

Zij bestaat nog, en eene wijze Voorzienigheid volbrengt aan u het werk, waaraan door u nooit gearbeid is. Samuel, een wonderbare zamenloop van het toeval, neen, de wil van de Voorzienigheid behoedt u voor schande en geeft u uw eerlijken naam terug.

Met warme dankbaarheid moet u deze beschikking vervullen. Wend uw blik tot in het binnenste uws harten, grijp diep in den boezem en ruk hem uit dien reeds lang verjaarden wrok met al zijne wortelen. Er bestaan oogenblikken, die met onweerstaanbare kracht van den eeuwigen wil zich aan ons opdringen, — wee hem, die zich dan tegen die hoogcre magt durft aankanten, — zij nadert slechts éénmaal en wat zij niet vermag te redden, verplettert zij. Ik ga en zend den vreemdeling.

(Afs ter rechter zijde)

ACHTSTE TOONEEL

GOLDHEIM.

Wat beteekenen deze mysterieuse woorden? Het is mij daardoor zoo zonderling te moede geworden! En dat geheele geheimzinnige voorval, een sprookje, — wanneer ik niet gevoelde dat ik besta, — wanneer mijn ellendige toestand mij niet te goed herinnerde, dat ik waak.

Hier bestaat een geheim, een ondoordringbaar geheim.

NEGENDE TOONEEL

GOLDHEIM, HEINRICH, *van de regterzijde.*

HEINRICH.

Heb ik de eer den Heer Samuel Goldheim te spreken?

GOLDHEIM.

Zoo is mijn naam. Wien mag ik in u begroeten?

HEINRICH.

Mijn naam is Walther, ik kom van Engeland en ben eerst sedert acht dagen hier.

GOLDHEIM, *ter zijde.*

Die stem heb ik meer gehoord. Zij klinkt mij als eene verre herinnering. . . .

HEINRICH.

Laat ons kort zijn, want de tijd dringt. De edele Mozes Mendelssohn, mijn hooggeschatte vriend, heeft mij met uwen toestand bekend gemaakt en u medegedeeld, dat ik bereid ben u te helpen. Gij hebt veertigduizend Thalers noodig, hier zijn zij in Engelsche banknoten. *(Hij legt de banknoten op de tafel.)* Bevredig vóór alles uwe crediteuren; het verdere, de regeling der teruggave, zullen wij morgen of overmorgen in orde brengen.

GOLDHEIM, *na hem aandachtig beschouwd te hebben, ter zijde.*

Uit deze door een tropisch klimaat gebruinte trekken schittert mij een bekend oog te gemoet, maar mijne herinnering komt mij niet voldoende ter hulp en mijn hart ondervindt geene vreugde bij die ontmoeting.

(Overluid.) Halt, mijnheer Walther, kom eens naderbij. Het is eene groote, eene edele daad, die gij daar verrigt. Gij redt mij van de ellende, — maar het is onmogelijk dat gij, een vreemde, dat offer geheel onbaatzuchtig zoudt brengen. Hier is icts in het spel, — de eene of andere voorwaarde, noem mij haar nu, — voor zij mij later wordt opgelegd, wanneer ik niet meer terug kan treden.

Ik ben koopman, vergeef mij, ik moet eerst de voorwaarden van eene handelszaak kennen.

HEINRICH, *bewogen.*

Welnu dan, mijne voorwaarden zijn eenvoudig. Ik verlang noch interest, noch onderteekening, noch zekerheid, noch borgstelling, — ik vraag alleen eene belofte.

GOLDHEIM, *voor zich.*

Het wantrouwen versterkt zich meer en meer in mij (*Overluid*)
En welke?

HEINRICH.

Een ieder vergiffenis te schenken, die u eens mogt hebben
gekrenkt.

GOLDHEIM.

Ha, dat was het! Nu wordt het mij duidelijk. Een ieder?
Zoo! Misschien ook Heinrich Blume?

HEINRICH, *hem te voet vallende.*

Ja, ook hem, — hem vóór allen!

GOLDHEIM.

Ha, dus heb ik mij niet vergist. Tien jaren waren niet in
staat, dien blik en die stem uit mijne gedachten te wisschen.
Roover van mijn kind! moordenaar van mijn levensgeluk!
moet mijn oog u weder aanschouwen.

Komt gij over den Oceaan, om u in mijne ellende te ver-
heugen, denkt gij mijn toorn te kunnen afkopen? Mijn
toorn is mijn eigendom, hij is met mij opgegroeid sedert tien
jaren, hij is mij heilig. Hij is voor geen prijs ter wereld veil.

HEINRICH, *opspringend.*

Om Godswil, barmhartigheid! hoor de stem des berouw-
hebbenden.

Ik heb rusteloos gearbeid voor de mijnen, ik ben rijk ge-
worden; God stelt mij in staat mijn onregt goed te maken:
vergun gij mij dat ik u moge helpen.

GOLDHEIM.

Geld . . . geld voor tien jaren jammer! Ik heb het geld lief, maar mijn haat bemin ik nog inniger.

Weg van mij, Christengebroed! liever met den blinde en den kreupele langs straten bedelen, dan u dank te zeggen voor de waarde van één penning!

(Hij gaat naar de deur.)

Geregtsdienaar, de tijd is om, vervul uw plicht en voer mij weg!

T I E N D E T O O N E E L

De vorigen, MOZES, ESTHER

ESTHER, *binnenstormende.*

O nooit! Vader, heb medelijden met uwe kinderen, straf ons niet zoo vreeselijk.

(Valt hem te voet.)

GOLDHEIM.

Esther! God des Heelals! is deze dag dan voorbeschikt om mijn vergrijsd hoofd stuk voor stuk van een te doen splijten? Wat staart gij mij aan, schaduwbeeld van kwellende herinnering! Gij zijt voor mij geen levend wezen. . .

ESTHER.

Genade, Vader! medelijden!

GOLDHEIM.

Hebt gij het met mij gehad? Terwijl ik eenzaam weende in

mijn ledig vertrek, zwelgdet gij in de armen van uwen Christen; de omhelzingen van uwen Christen hebben de doodsnikken van uwe moeder gesmoord. . . . Gij hebt den band des bloeds verloochend, weg van mij! De dochter heb ik uit mijn hart gescheurd, der Christin geef ik mijnen. . .

MOZES, *krachtig.*

Houd op, ellendige! Wilt gij, dat de bliksem van Jehova u nedervelle te midden van uwe zondige gevoelens? Haat en eeuwig haat — de hardnekkigheid van uwe koude harten, dat is de wandelende Joed, dat is wat ons volk niet tot rust laat komen, want rust ligt alleen in den zachten verzoenenden zin.

GOLDHEIM.

Oog om oog! tand om tand!

MOZES.

Liefde voor liefde, — genade voor berouw! Ook uw uur, Samuel, zal slaan; ook uwe daden zullen gewogen worden en sidderend zult gij op de borst slaan en uitroepen: „Heer, wees mij een genadig regter!” Zoudt gij het durven wagen met zulk een hart de Eeuwigheid in te treden? Gij wenscht genade te erlangen en wilt die niet verleenen. Gods oordeel zal komen: die hard zijn van nek zullen verbrijzeld worden; niet den starren, liefdeloozen regtzinnigen, maar den zachtmoedigen en verstandigen schittert het heil in de toekomst van Israël.

(Een meisje komt op en plaatst een licht op de tafel.)

Wilt gij tot de verbrijzelden behooren? Samuel, gij waart

de speelnoot mijner kindsheid, de vriend mijner jeugd, knnt gij niet met mij danken, zoo gevoel met mij.

(Voert hem naar het venster.)

Zie naar buiten: de eerste ster is opgegaan en verkondigt het begin van den heiligen Sabbath. Wilt gij den dag des Heeren met haat inwijden?

GOLDHEIM, *toornig.*

Mozes!

MOZES.

Onder de boomen heerscht rust, de geheele natuur ademt kalmte en verzoening, en gij? Die ster daar is het oog van uwe vrouw, is Lea's zachte blik, die op ons gerigt is en een straal van troost in de gewonde ziel van uwe dochter overgiet. En vermoogt gij het niet, het pantser van uwe borst te verbrijzelen, vindt de stem van berouw, van schuldbesef geen weerklank in uw gemoed, zoo blijf dan een onverzettelijke rots, houd uwe valsche begrippen vast, wreek u tot in het derde en vierde lid, verstoot dan ook de onschuld en dan — vervloek ook uwen kleinzoon!

(Gaat naar de zijdeur en komt met Samuel terug.)

GOLDHEIM.

Wat zie ik? God!

E L F D E T O O N E E L.

De vorigen, SAMUEL, daarna ESTHER, HEINRICH, ELKAN, Geregtsdienaar.

MOZES.

Ziet opwaarts, gij vrome kinderoogen, gij zijt het onmiddellbare afdrukkel des Heeren! Vraag hem, mijn zoon, of hij zegen of vloek voor u brengt!

SAMUEL.

Kent gij mij niet, grootpapa? Ik heet Samuel, juist zooals U.

GOLDHEIM.

Samuel, — zooals ik? (*Hij spant zich met kracht in, doch barst in tranen los.*) Samuel, — zooals ik? (*neemt het kind op en kust het.*) Mijn vleesch, mijn bloed!

Ja, Mozes, edele man, gij hebt gelijk. Die ster dáár is Lea's verwarmende blik, — hij heeft de tienjarige ijsskorst doen smelten, en mijn hart jubelt weder in zijnen vroeger levenslust.

(*Hij zet het kind neder en opent de armen.*)

Esther, geliefde, dierbare dochter!

ESTHER.

Mijn vader, — o God, laat mij niet van vreugde sterven!

(*Zij werpt zich aan zijne borst.*)

GOLDHEIM, *meer gematigd, doch nog aangedaan.*

Christen, — zoon! in mijne armen, — het verleden is dood!

HEINRICH, *omarmt hem.* ELKAN *en de Geregtsdienaar*
zijn reeds vroeger binnen getreden, zoodat
zij de laatste woorden hebben gehoord.

ELKAN.

Maar het tegenwoordige is levend. De tijd is om! Geregtsdienaar...

MOZES.

Bedaar. (*Wijst op de tafel.*) Daar ligt uw geld.

ELKAN.

Hoe! gij betaalt? dat is wat anders. (*Vliegt op de tafel toe.*)

MOZES.

Halt! Niet aanraken! De Sabbath is begonnen, — hebt gij dat reeds vergeten, vrome man?

ELKAN.

Vervloekt!

MOZES.

Geregtsdienaar, neem dat geld en leg den wissel daarvoor op de tafel. (*Lagchende.*) Nu moet gij toch tot Maandag wachten — brave Elkan!

ELKAN.

Is toch alleen de schuld van mijn goed hart.

MOZES.

En nu, pak je weg, onreine geest, opdat ik daarna deze plaats des vredes kan doen zuiveren.

ELKAN, *met den Geregtsdienaar af.*

MOZES.

Welnu, Samuël?

GOLDHEIM.

Mijn huis is niet meer ledig. Ik heb mijne kinderen weder gevonden.

(Hij groepeert zich in het midden zijner familie.)

MOZES.

Dank zij U gebragt, o God! die aanblik zij het avondrood van Mozes' leven!
